

правової бази організації та проведення референдумів значною мірою не відповідає вимогам часу, конкретній практиці та завданням державотворення, до того ж чимало новел чинного Закону України «Про всеукраїнський та місцеві референдуми» не узгоджуються з відповідними положеннями Конституції України, що докладно проаналізовано в монографії. Неодноразові спроби належного розв'язання цієї проблеми унеможлилювалися перманентним протистоянням у вітчизняному політикумі, небажанням упродовж кількох скликань жорстко керованих структурованих депутатських утворень у парламенті, передовсім з політичних міркувань, дійти компромісу, що спричиняє невизначеність перспективи реформування референдного законодавства України й дотепер.

Водночас у монографії належно обґрунтовано численні конкретні пропозиції щодо невідкладного вдосконалення національної конституційної моделі референдуму, законодавчих норм регулювання референдних правовідносин, відповідальності за злочини та правопорушення проти права громадян брати в них участь. Цілісно вони зведені у формі порівняльних таблиць до запропонованих автором проектів закону України «Про внесення змін до Конституції України» та закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо узгодження норм кримінальної відповідальності за порушення законодавства про вибори та референду-

ми» й, попри певну дискусійність, об'єктивно можуть бути використані в законотворчій діяльності.

Слід погодитися також із висновком С. Дерев'янка, який полягає в тому, що «вагомість і ефективність конституційно-правового інституту референдуму як безпосереднього волевиявлення народу неминуче викликає прагнення конкурентних партійних еліт використати його для посилення своїх позицій на загальнодержавному та регіональному рівнях. Громадянам надається право вибору альтернативи, а, враховуючи полярність ідейних засад політичних сил, їхній вплив на суспільну свідомість та інші чинники, до референдуму — як способу «примусових» інституційних нововведень, — вважаємо, слід удаватись зважено й обережно».

Як один із офіційних рецензентів презентованої цієї публікацією монографії, підсумовуючи, зазначу: загалом вона є цілісною завершеною науковою працею, що водночас вирізняється належною доступністю у сприйнятті значного фактологічного матеріалу, оригінальними узагальненнями та висновками її автора С. Дерев'янка, котрі заслуговують на увагу не лише політиків, передусім суб'єктів права законодавчої ініціативи, науковців, викладачів і студентів, а і якнайширшого читацького загалу — безпосередніх учасників процесів державо- та націєтворення в сучасній Україні.

Щодо сутності корупції та антикорупційних судових експертиз

Ніна КЛИМЕНКО,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри криміналістики
юридичного факультету
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

Обговорюючи проблематику сутності корупції та її причини, науковці і практики намагаються чітко окреслити шляхи боротьби з цим явищем. Тож вважаємо, що актуальним у цьому контексті є призначення антикорупційних експертиз як основної форми використання спеціальних знань під час розслідування службових злочинів.

Завданням сьогодення для України є боротьба з корупцією. Злочинність і корупція проникли майже в усі сфери економічного й суспільного життя держави. Опублікований нещодавно щорічний рейтинг організації «Трансперенсі Інтернешнл» показує рівень корумпованості країн світу. За цим рейтингом Україна посідає 122-ге місце (2,2 бала). Тобто має однаковий бал із Болівією, Гватемалою, Казахстаном, Киргизією, Нігерією та Суданом. Корупція під час здійснення великих державних проектів — це не тільки серйозна перешкода сталому розвитку, нею спричиняється значна втрата державних коштів [1, с. 23]. Частина кримінальних схем вчинення злочинів у господарській сфері є вітчизняним «надбанням», а більшість — запозичена.

Практика свідчить, що основними причинами виникнення і поширення корупції в Україні є: несприятливий режим підприємницької діяльності та наявність економічних

пільг для певних категорій підприємств; недосконалість адміністративних процедур; наявність у органів державної влади та осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, дискреційних повноважень, низького рівня оплати праці; недосконалість антикорупційного законодавства [2, с. 351]. Наслідками поширення корупції є збитки в усій системі державного управління, національній економіці тощо.

Аналіз показує, що в чинному законодавстві немає вичерпного переліку корупційних дій у сфері службової і господарської діяльності. Лише в розділі II Закону України «Про заходи запобігання і протидії корупції» від 01.04.2011 р., а саме у ст. 6, сказано, що особам, зазначеним у ст. 4, забороняється неправомірно сприяти фізичним або юридичним особам у здійсненні ними господарської діяльності, одержанню субсидій, субвенцій, до-

тацій, кредитів, пільг тощо. Вважаємо, що основними шляхами боротьби з корупцією в Україні є:

- посилення законодавства у сфері протидії корупції;
- ефективний і незалежний контроль за проявами корупції у міністерствах, відомствах, управліннях, окремих організаціях за зразком деяких держав (Нідерландів, Грузії);
- удосконалення антикорупційної експертизи законодавчих актів та їх критеріїв;
- призначення інших судових експертів для виявлення та встановлення фактів корупції під час розслідування окремих видів злочинів (службових, господарських тощо);
- запобігання іншими заходами проявам корупції у правоохоронних органах тощо.

Разом із проведенням реформи судочинства в Україні слід удосконалювати судово-експертну діяльність, поліпшувати її правове регулювання та організаційно-управлінські основи. Цього, на жаль, майже не робиться.

Найбільше злочинів економічної спрямованості вчиняють у сфері господарської діяльності. Така діяльність — це реалізація економічних відносин між суспільством загалом та його виробничими ланками, а також між ними самими у виробництві й розподілі матеріальних благ та прийнятті різних управлінських рішень. У сфері господарської діяльності трапляються загалом, власне посадові злочини й деякі окремі випадки посадових злочинів. Склади перших описано в розділі XVII («Злочини у сфері службової діяльності») Кримінального кодексу України. Це зловживання владою або службовими становищем (ст. 364), перевищення влади або службових повноважень (ст. 365), службові підроблення (ст. 366), службова недбалість (ст. 367), отримання і давання хабара (ст. 368, 369), провокація хабара (ст. 370). Кримінальна відповідальність за другу групу посадових злочинів у сфері господарської діяльності передбачена у розділі VII КК України («Злочини у сфері господарської діяльності»). Зокрема, мають на увазі ч. 3 ст. 206 КК — протидія законній господарській діяльності посадовою особою з використанням свого посадового становища; ст. 208 КК — незаконне відкриття або використання за межами України валютних рахунків, що здійснене посадовою особою; ч. 1 ст. 212 — ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів, що здійснено посадовою особою; ст. 220 — випадки приховування стійкої фінансової неспроможності посадовою особою; ч. 1 ст. 222 — шахрайство з фінансовими ресурсами, вчинене посадовою особою; ч. 2 ст. 223 — порушення порядку випуску та обігу цінних паперів посадовою особою; ст. 232 — розголошення комерційної або банківської таємниці особою, якій ця таємниця стала відома у зв'язку з професійною або службовою діяльністю.

За даними кримінально-правової статистики, в Україні після здобуття нею незалежності рівень загальних посадових злочинів у сфері господарської діяльності значно збільшився. Проте й ця статистика не відображає реальних масштабів злочинного світу, бо для цих процесів характерна латентність. Так, якщо говорити про хабарництво, то в кримінально-правову статистику потрапляє лише від двох до п'яти відсотків таких злочинів. Статистика свідчить, що злочини у сфері господарської діяльності здебільшого скоюють службові особи, які працюють на підприємствах, установах та організаціях різних форм власності. Так, для прикладу, за 2005 рік в Україні було скоєно в бюджетній сфері 8928 злочинів, в агропромисловому комплексі — 6696, паливно-енергетичному комплексі — 3927, сфері приватизації — 3604, банківській сфері — 3092, зовнішньоекономічній діяльності — 1910, сферах високих технологій — 526 та інтелектуальної власності — 374. А всього таких злочинів у 2005 році у сфері господарської діяльності зареєстровано 432003, що на 34% більше, ніж у 2004-му. Приблизно такі само кількісні показники цього виду злочинності формуються і в умовах сьогодення [1, с. 7].

Найнебезпечнішою загрозою розвитку нашої держави є вчинення протиправних дій посадовими особами всіх гілок влади, зрощування органів влади й управління з організованою злочинністю і як наслідок — розвиток корупції [10]. Ці протиправні діяння є високолатентними, на протидію їм постає діяльність з виявлення останніх. А

бездіяльність спричинює приховування корупції. Для встановлення приховуваних злочинів у сфері господарської діяльності слід вказати на типові матеріальні сліди відповідної злочинної діяльності та ймовірні місця їх знаходження. Вони зазвичай пов'язані зі способами їх вчинення й приховування. Ці сліди містяться в основному в документах, які відображають вказану діяльність [3, с. 230]. З них можна одержати уявлення про управління підприємством, установою, організацією, усвідомити характер службової або господарської діяльності, документообігу, діловодства, технології і на цій основі виявити порушення. Джерелами відомостей про обставини зазначених злочинів можуть бути також дані про вищеспогадані й суміжні підприємства, установи й організації, про відвідувачів та інших свідків або співучасників злочину.

Жодне розслідування злочинів у сфері службової діяльності не ведеться без використання спеціальних знань. Важливу роль у розслідуванні службових злочинів відіграють судові експертизи, які є основною формою використання спеціальних знань (поряд із залученням спеціалістів, допиту експертів, їх консультацій тощо).

Наявна в Російській Федерації антикорупційна експертиза має свою структуру, методику, обов'язкові реквізити. Здійснюється правова експертиза нормативних актів, їхніх проектів. Координаційно-методична рада судової експертизи і експертних досліджень затвердила форму паспорта типової експертної методики та інструкцію про порядок її підготовки [7; 8]. Україна може запозичити досвід сусідів й адаптувати таку експертизу до вітчизняного законодавства.

Вважаємо, що до антикорупційних експертиз можна віднести й різні види судових експертиз, спрямованих на виявлення з їх допомогою корупційних фактів і обставин. Такими експертизами є: судово-економічні, товарознавчі, криміналістичні експертизи документів, лінгвістична, що їх призначають під час розслідування різних службових злочинів [9].

Різні судово-економічні експертизи (судово-бухгалтерська, економіко-статистична, планово-економічна, фінансово-кредитна експертиза цін і ціноутворення) використовують спеціальні економічні знання. Їх проводять для перевірки фінансових і господарських операцій підприємства, організації або окремих посадових осіб, для перевірки місцевого товарного фінансового планування, відповідності звіту установи дійсності тощо, дослідження документів про економічну діяльність підприємств і організацій, дослідження документів фінансово-кредитних операцій [5; 6].

Так, бухгалтерська експертиза дає можливість встановити правильність оформлення бухгалтерських документів, розмір шкоди, заподіяної злочинцем, обґрунтованість списання товарно-матеріальних цінностей, відповідність відображення господарських операцій правилам бухгалтерського обліку. Це дослідження дає змогу встановити документальну обґрунтованість розміру нестачі або надлишків товарно-матеріальних цінностей і грошових коштів, періоду й часу їх утворення, відповідності багатьох фінансових операцій підприємства законодавству.

Економіко-статистична експертиза встановлює правдивість звітності про виконання економічних показників виробничої діяльності, порядок проведення статистичного обліку і контролю; *планово-економічна* експертиза визначає обґрунтованість планування, виконання планових показників виробничої діяльності об'єднань, підприємств і організацій; фінансово-кредитна перевіряє обґрунтованість одержання і витрачання кредитів суб'єктами фінансово-господарської діяльності, додержання ними законодавства, яким регламентується формування і витрачання бюджетних коштів, обґрунтованість розподілу прибутку між партнерами, визначає нормування й оплату праці, використання фонду заробітної плати, перерозподіл фондів тощо; інженерно-економічна досліджує показники, що характеризують формування розміру оплати праці для встановлення відхилення від діючих норм; експертиза цін і ціноутворення надає висновки про ціноутворення для встановлення викривлень під час їх формування, а також впливу на фінансові результати господарюючого об'єкта [5].

Є думка про необхідність виділення у самостійний рід судово-економічних експертиз податкової експертизи [6]. У рамках судово-економічних експертиз сьгодні вирішуються питання дослідження правильності оподаткування, при тому, що в рамках судово-бухгалтерської експертизи податковій стає, так би мовити, затісно.

Специфіка розслідування податкових злочинів, особливості експертних досліджень потребують виокремлення податкової експертизи як самостійного виду, що потребує подальшої розробки. 29.06.2005 р. міністром ВС РФ видано наказ № 511 «Питання організації проведення судових експертиз в експертно-криміналістичних підрозділах органів внутрішніх справ Російської Федерації», який затвердив перелік родів (видів) судових експертиз [7]. Згідно з наказом експертні підрозділи проводять податкову експертизу у кримінальних і адміністративних справах. Однак не мають права відмовити у проведенні експертизи з цивільної або арбітражної справи, призначеної судом.

Для проведення податкової експертизи недостатньо тільки економічних знань, бо для притягнення відповідальності за скоєння податкового злочину слід встановити юридичний факт невиконання або неналежного виконання юридичного обов'язку сплати податку (збору). Такі дослідження неможливі без знання податкового законодавства і практики його застосування. Економічні знання в галузі бухгалтерських і податкових знань повинні доповнюватися і правовими. Наприклад, питання «чи є допустимим, виходячи з чинного законодавства про бухгалтерський облік і податкове законодавство, переукладення актів прийому-передачі майна, що не потребує державної реєстрації». До компетенції податкової експертизи віднесено лише аналіз і застосування податкового законодавства, питання кримінально-правової кваліфікації є прерогативою тільки слідчих і судових органів. Використання спеціальних знань у галузі податків та оподаткування для розкриття не тільки податкових, а й економічних злочинів в умовах постійної зміни і доповнення чинного законодавства в галузі бухгалтерського обліку й оподаткування має особливе значення, бо потребує подальшої розробки понятійного апарату податкової експертизи і узагальнення практики її проведення.

Розслідування злочинної недбалості починається з огляду пошкодженого майна і місця його зберігання. Для встановлення його кількості, характеру, причин і ступеня зіпсованості, умов зберігання тощо призначається *товарознавча експертиза*. Вона дає можливість установити якість товарів, сировини, напівфабрикатів, тари, пакування, готових виробів, ступінь зіпсованості та придатності для вживання виробів, сортність, асортимент товару, місце їх виготовлення. Визначаються їх різноманітні параметри, істотні ознаки і властивості, різні обставини, пов'язані зі смаковими якостями, відповідність стандартам, технічним умовам, способи фальсифікації та їх запобігання. Затребуваність цієї експертизи зумовлена змінами виробничих стандартів, технологій, що потребує розширення професійної компетенції експертів і проведення комплексних досліджень [4, с. 236].

Під час перевірки заяв посадовців про їх звернення у відповідні інстанції про неналежні умови зберігання майна і перевірки документальної підтвердження слід проводити техніко-криміналістичні дослідження, які перевіряли б справжність документів і давність їх виготовлення. Коли розслідують службові злочини, проводять усі види цих досліджень: експертизи реквізитів документів, експертизи друкарських форм та матеріалів документів. *Техніко-криміналістична експертиза документів* є центральною ланкою під час розслідування службових підrobлень. Її результати разом із протоколами допитів свідків і обвинувачених, а також ревізій або судово-бухгалтерською експертизою становлять основу обвинувачення або висновку про невинуватість.

Під час розслідування посадових злочинів призначається й *почеркознавча експертиза* для ідентифікації виконавців різних записів, вилучених під час обшуку у приміщеннях підозрюваних осіб. Шляхом дослідження почерку, підписів і

цифрових записів під час криміналістичної експертизи документів встановлюється особа, яка виконала текст наказу, інструкції або іншого документа, пов'язаного з повноваженнями посадової особи або особи, яка її заміщує і виконує її функції, чи виконані кілька рукописних текстів (підписів, записів) однією особою; чи перебувала особа, яка виконала тексти документів, у незвичайному стані; чи володіє особа, яка виконала документи, навичками написання спеціальними шрифтами; особою якої статі виконано текст документа; чи виконані тексти документів і підписи в них однією особою; чи виконано певною особою рукописний текст (підписи) в документах. Для проведення почеркознавчої експертизи подаються тільки оригінали документів.

Лінгвістична (або авторознавча експертиза) може визначити такі питання: чи є певна особа автором наданого на дослідження документа; чи є певна особа автором кількох текстів; чи є автор та виконавець тексту однією особою; визначає умови створення мовного повідомлення (мотивацію, цілі, настанову автора тощо), навмисні викривлення писемного мовлення, створення тексту у співавторстві; чи містяться у тексті погрози; чи не спостерігається в цьому творі плагіат з іншого твору. Інакше кажучи, судово-лінгвістична експертиза надає інформацію про учасників мовленнєвого акту, умов його перебігу та співвідношення його результату з дійсністю.

До інших видів експертиз під час розслідування злочинів у сфері службової діяльності належать: трасологічні, дактилоскопічні експертизи, матеріалознавчі тощо [3, с. 231].

Отже, використання спеціальних знань у формі призначення судових антикорупційних експертиз є одним із шляхів боротьби з корупцією. ▽

Джерела

1. Шакун В. Зовнішні чинники, що впливають на вчинення службових злочинів у сфері господарської діяльності // Проблеми запобігання службовим злочинам у сфері господарської діяльності. — К.—Х.: Юрінком Інтер, 2005. — С. 23—24.
2. Яфонкін А. Щодо виконання антикорупційного законодавства в Україні // Напрями удосконалення протидії правопорядку у сфері господарської діяльності. — Ірпінь, 2011. — С. 351—352.
3. Чичиркіна С. Судові експертизи як засіб виявлення злочинів у сфері службової діяльності // Експертне забезпечення розслідування окремих видів злочинів: Мат-ли наук.-практ. конф. — К., 2011. — С. 220—232.
4. Шевченко О. Використання спеціальних товарознавчих знань на досудовому слідстві // Експертне забезпечення розслідування окремих видів злочинів: Мат-ли наук.-практ. конф. — К., 2011. — С. 235—238.
5. Казміренко Л. Проблеми використання спеціалістів при розслідуванні злочинів у сфері економіки // Експертне забезпечення розслідування окремих видів злочинів: Мат-ли наук.-практ. конф. — К., 2011. — С. 69—71.
6. Янюк Ю. Питання використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів у сфері економічної діяльності // Експертне забезпечення розслідування окремих видів злочинів: Мат-ли наук.-практ. конф. — К., 2011. — С. 243—245.
7. Голикова В. О. необходимости выделения налоговой экспертизы в самостоятельный род судебно-экономической экспертизы // Мат-лы 3-й межд. науч.-практ. конф. «Теория и практика судебной экспертизы в современных условиях», Москва, 25—26 января 2011 г. — М., 2011. — С. 447—450.
8. Кучеров И. Налоговые преступления (теория и практика расследования): Моногр. — М.: ООО ЮрИнформ-Пресс, 2010. — С. 142.
9. Степин С. Роль и задачи судебно-экономических экспертиз в борьбе с организованной преступностью в экономической сфере // Проблеми боротьби з організованою злочинністю в регіоні: на мат-лах Харківської, Полтавської областей. — Х., 2000. — С. 224.
10. Ковбасюк Ю. Антикорупційна політика державних органів влади України // Віче. — 2010. — № 17. — С. 19—22.